

HET RAADSELSPEL ALS RITUELE HANDELING

Een reeks van oudere en nieuwere onderzoekingen heeft ons geleerd dat het opgeven en beantwoorden van raadsels — voor de moderne mens niet anders meer dan een zaak van amusement — een lange geschiedenis achter zich heeft ¹⁾. Allerlei volksraadsels zoals wij die bijv. kennen uit de litteratuur van de 16e en 17e eeuw, blijken vaak niet anders dan variaties te zijn op themata die reeds eeuwen eerder bekend waren. Zo vinden wij de motiefwoorden “twee-, drie- en vier-been”, die het hoofdelement vormen in het bekende raadsel van de sfinx, enerzijds terug in tal van west-europese volksraadsels (en daarin zowel wat de vorm betreft, als wat de “goede” oplossing aangaat, op een zeer gevarieerde wijze) ²⁾, anderzijds treffen wij het al aan in de Rigveda ³⁾.

Het raadselspel heeft in de oude culturen, en ook in hedendaagse, die nog niet, of maar in zeer beperkte mate, door de moderne beschaving beïnvloed zijn, een veel belangrijker en ernstiger rol gehad, of heeft die nog, dan om de mensen aangenaam bezig te houden. Het opgeven van raadsels mag dan volgens Huizinga ⁴⁾ een van de dingen zijn, waaruit blijkt dat de cultuur “in het spel” is ontstaan, en die steeds tot de categorie van het spel zijn blijven behoren, — dit spel is “only partly a pastime, and first and foremost a social and religious activity of importance” ⁵⁾.

Dat blijkt al dadelijk wanneer wij zien hoe vaak het raadselspel

¹⁾ De “Rätselforschung” bracht reeds een brede stroom van literatuur voort, waaruit hier slechts een paar werken mogen worden genoemd, die deels een samenvatting geven van stof, deels belangrijk zijn door uitgebreide bronnenvermelding. *J. B. Friedreich, Geschichte des Räthsels*, Dresden 1860; *M. Haug, Vedische Räthselfragen und Räthselsprüche* (Sitz. b. der Kgl. Bay. Ak.d. Wiss., Band II 1875. 457-515; *W. Schultz, Rätsel aus d. hellenischen Kulturkreise* I-II, Leipzig 1912-13 (Mythol. Bibl. III, I en V, I); *dez.*, Art. *Rätsel* in Pauly-Wissowas Reallexikon d. Klass. Alt. wiss., II Reihe, I. 1, 62-125; *A. Aarne, Vergleichende Rätselforschung*, Helsinki 1918 (FF (Folklore Fellows Communications, vol. IV; zeer uitvoerige litteratuuropgave): *G. Thurnwald, Art. Rätsel* in Reallexikon der Vorgeschichte hrsg. v. M. Ebert, XI, 27 vv.; *J. de Vries, Die Märchen von Klugen Rätsellösern*, Helsinki 1928 (FF Comm. vol. XXIV).

²⁾ *Aarne*, I. o. 24 vv.

³⁾ Rv. X, 117, 8; cf. *M. Winternitz, Geschichte der indischen Literatur* 1, Leipzig 1908, 101.

⁴⁾ *J. Huizinga, Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spelelement der cultuur*. Ik citeer naar de 2e herz. druk Haarlem 1940.

⁵⁾ *J. Gonda, Notes on Brahman*, Utrecht 1950, 58.

beoefend wordt bij *bepaalde* gelegenheden of op *bepaalde* tijden, die overigens van volk tot volk kunnen wisselen.

Bij de Toradjas (Midden-Celebes) is er een nauwe samenhang tussen het opgeven van raadsels en de *rijstbouw*. Zolang het nog niet zeker is wat er van het nieuwe gewas zal worden, zolang voelt men zich geheel afhankelijk van de onzichtbare machten die over regen en zonneschijn gebieden, en gedraagt zich zo ingetogen mogelijk. Het vertellen van verhalen en het zingen van liederen zou misschien de ergernis van de voorouders kunnen opwekken; men laat deze dingen dus na, zodra de regentijd begint en de werkzaamheden op de akker aanvangen. Maar wanneer de rijst zo hoog is opgegroeid dat de stengel gaat zwellen en de aar zullen uitkomen, dan mag men zich wat vrijer laten gaan, en dan breekt de tijd aan van het raadsels opgeven ⁶⁾. Dit spel begint steeds op het rijstveld zelf, want het gaat om een handeling "die strekken moet tot bevordering van den groei van het veldgewas. Als zoodanig is zij zelfs *verplicht* . . . Immers een raadsel draagt de oplossing in zich en is dus te vergelijken met de rijstplant, die de aar nog binnen in de stengel houdt besloten" ⁷⁾. Zoals het raadsel geraden wordt, zo zal ook, aangemoedigd door dit goede voorbeeld, de aar te voorschijn komen. Het is daarom ook van belang dat men begint met een raadsel dat door zijn bekendheid onmiddellijk kan worden geraden, want dat is een goed voorteken. En telkens wanneer er een goede oplossing gegeven is, roepen allen; "Hoeoe! kom uit, o onze rijst, kom uit, o vette aren, daarboven op de bergen, daaronder in de dalen!" ⁸⁾. — Zijn de aren eenmaal uitgekomen, dan is het opgeven van raadsels *verboden*, en dit verbod blijft *gedurende het gehele jaar* van kracht; eerst bij het naderen van de volgende oogst mag er weer mee begonnen worden ⁹⁾.

Om nog even bij de indonesische gebruiken te blijven; men vindt er ook een merkwaardige verbinding van het raadselspel met *begrafenisgebruiken*. In Bolaëng Mongondow (Minahassa) "mogen raadsels op geen andere tijden worden gegeven en opgelost, dan wanneer een doode in de negerij is. Alsdan bij het lijk wakende, vermaken de jongelieden zich met raadsels die soms zeer onkiesch zijn. . . . Gewoonlijk beginnen de jongedochters met eenige raadsels aan de jongelingen op te geven, en daarna is de beurt aan de jongelingen. Wat de reden zij, waarom op *andere tijden* op raadsels het *poton* "ongeeoorloofd" ligt, hebben wij niet kunnen ontdekken" ¹⁰⁾. Bij de

⁶⁾ N. Adriani, *Verzamelde geschriften*, Haarlem 1932, III, 49 v.

⁷⁾ *Adriani*, I, c. II, 301.

⁸⁾ *ibid.* 301 v.; 395.

⁹⁾ *ibid.* 302. Cf. ook A. C. Kruyt, *Mededelingen Ned. Zend. Genootsch.*, jaarg. XXXIX (1895), 142; *ibid.* XLIV (1900), 228 (by de Tomori).

¹⁰⁾ N. P. Wilken en J. A. Schwarz, *Med. N.Z.G.* XI (1867), 357.

Toboengkoe (Oost Midden-Celebes) "korten zij die bij het lijk waken, zich den tijd door elkander raadsels op te geven. Zoodra iemand in slaap dreigt te vallen, wordt zijn gelaat onder veel gelach met houtskool en roet zwart gemaakt" ¹¹⁾. Dit laatste toont dat het ondanks de vrolijkheid gaat (of althans vroeger ging) om een ernstige zaak: wie in slaap valt, "laat zijn ziel uit zijn lichaam gaan", en deze kon dan allicht worden meegenomen door de dodenziel, die tot de begrafenis om het lijk blijft zweven ¹²⁾. Hij zou dus zelf een dode worden; vandaar het zwartmaken, want "alle zielen zijn zwart" ¹³⁾. Eenzelfde gebruik van het raadsel vinden wij o.a. ook in de Aaru-archipel ¹⁴⁾ en in India ¹⁵⁾. In Bretagne bleef, wanneer de deelnemers aan de begrafenis vertrokken waren om het dodemaal te gaan gebruiken, een aantal oude mannen bij het graf achter, zette zich neer op bosjes maluwkruid en gaf elkaar raadsels op ¹⁶⁾.

Elders blijkt het raadsel een rol te spelen bij de *initiatie* van de jonge mannen, eventueel ook van de meisjes. Dit is bijv. het geval bij de A-Kamba in Brits Oost-Afrika. Nadat reeds verschillende andere ceremoniën hebben plaats gehad, haalt de leider van de novieten een aantal stokken uit het bos en snijdt daar een reeks figuren in: een soort pictografisch schrift. Dan worden de jongens een voor een geroepen om deze *ndeto* ("raadsels") op te lossen. Wie daartoe niet in staat is, haalt zich de spot van de omstanders op de hals ¹⁷⁾. In Usambara (voormalig Duits O. Afrika) behoort dit raadselvragen eveneens tot de inwijding. De jongens worden afzonderlijk binnen de hut geroepen, waar de mannen vragen stellen; wie ze niet kan beantwoorden, wordt met een gloeiend ijzer gebrand ¹⁸⁾. Vaak genoeg gaat het daarbij niet om raadsels in de eigenlijke zin van het woord: een puzzle die men door nadenken tot oplossing kan brengen. Men moet het antwoord *weten*, omdat, zoals bij tal van Afrikaanse raadsels het geval is, de opgave zo wordt gesteld, dat verschillende oplossingen mogelijk zijn ¹⁹⁾, terwijl er maar één is die bij die speciale gelegenheid als de goede geldt. — Weer in andere vorm vinden wij het raadsel bij de initiatie van de jonge Wa-Dsjagga (Oost-Afr.) Een belangrijk deel van de plechtigheid bestaat in het mededelen van de

11) *Kruyt*, Med. N.Z.G. XLIV (1900), 223

12) *Adriani*, 1. c. III, 157.

13) *Kruyt*, Med. N.Z.G. XLIV (1900), 244 en N. 1.

14) *J. G. F. Riedel*, *De sluiik- en kroesharige rassen tussen Selebes en Papau*, den Haag 1886, 267 v.

15) *Gonda*, Notes, 59.

16) *J. G. Frazer*, *The Scapegoat* (Golden Bough³ VI) London 1913, 121 v.

17) *C. W. Hobley*, *Ethnology of A-Kamba and other East African tribes*, Cambridge 1910, 71 v.

18) *E. Johanssen*, *Geistesleben afrikanischer Völker im Lichte des Evangeliums*, München 1931, 203.

19) *C. Meinhof*, *Die Dichtung der Afrikaner*, Berlin 1911, 140

stamleer. Een oude man "zingt" het "dogma", en een andere, een clangenoot van de inwijdeling, geeft er de nodige verklaringen bij. De leer bestaan uit verschillende aanwijzingen betreffende het gedrag als stamlid, o.a. inzake het huwelijk, en wordt vrijwel steeds in gelijkenissen gegeven. Het voordragen van de leer en het geven van de commentaar verhouden zich vaak als het opgeven en het beantwoorden van raadsels. Als de verklaarder het juiste antwoord niet weet, dan moet hij de oplossing "kopen" van de man die de leer voordraagt. ²⁰⁾ — Het gebruik van het raadsel bij de initiatie schemert nog door in de vragen en antwoorden van de catechismen in verschillende godsdiensten, zoals in de Islam en in het Christendom ²¹⁾.

By de Ba-Thonga (Z. O. Afrika) maken raadsels deel uit van een *regenceremonie*. Wanneer de vrouwen die hiermede bezig zijn, een man aantreffen, vallen ze met slagen op hem aan, en stellen hem allerlei raadselvragen, waarop hij moet antwoorden in de gemeenste bewoordingen, gewoonlijk toespelingen bevattend op de besnijdenisceremoniën. Een dergelijke aischrologie geldt bij deze gelegenheid als heilbrengend ²²⁾.

Ook het *huwelijk*, en eventueel reeds de *verloving*, vormt een gelegenheid, waarbij het raadselspel gaarne en vaak wordt beoefend. De wijze waarop dit geschiedt, kan verschillend zijn. Bij de West-Tabetanen bijv. vindt men het gebruik dat zeven vrienden van de bruidegom de bruid gaan "kopen". Ze worden pas toegelaten in het huis van haar vader, wanneer ze een aantal vragen hebben weten te beantwoorden die hun in de vorm van een lied worden gesteld, en waardoor zij zich kunnen legitimeren als leden van dezelfde religieus-mythische gemeenschap als waartoe de bruid behoort. Een verkeerde oplossing wordt beantwoord door hen te slaan met wilgentwijgen. De inhoud van de vragen is een soort catechismus van de archaische (voorbuddhistische) religie in die streken. Op het huwelijksfeest wordt het mythologische raadselvragen voortgezet; het beweegt zich vooral om de herkomst en de voorbereiding van het bier dat bij deze gelegenheid wordt gedronken ²³⁾.

Veel vaker echter is het raadsel het middel waardoor de toekomstige bruidegom of bruid de ander op de proef stelt, of ontdekt als de voor hem of haar bestemde huwelijkspartner. In tal van legenden en balladen leeft het motief voort van de prinses die slechts hem

²⁰⁾ B. Gutmann, *Die Kerbstocklehren der Dschagga in Oost-Afrika*, Zeitsch. f. Kolon. Sprachen 1922/23, 83 v.

²¹⁾ G. F. Pijper, *Het Boek der duizend vragen*, Leiden 1924, 28; *dez.*, *De edelgesteenten der geloofsleer*, Leiden 1948, XIX; Huizinga, l.c. 168.

²²⁾ Fraser, *Taboo and the perils of the soul* (G. B. III) London 1911, 154
H. A. Zunod Les Ba-ronga.

²³⁾ Thurnwald, in R. L. d. Vorgesch. V, 265.

als gemaal zal aanvaarden, die een of meer door haar op te geven raadsels weet op te lossen, of die een raadsel kan opgeven, dat zij zelf niet bij machte is op te lossen ²⁴). Maar het op deze wijze "meten" van de macht, de wijsheid, het aanzien van de toekomstgigie echtgenoot (-note) is geenszins beperkt tot de litteratuur: het kom in oude en niet-westerse culturen herhaaldelijk in feite voor ²⁵).

Een opmerkelijk gebruik van het raadsel treffen wij vooral in de Oost-aziatische wereld aan, in verband met de seizoenritten, die min of meer regelmatig samenvallen met de (collectieve) verlovingsen. Przyluski heeft in een bijdrage ²⁶) over de svaijamvara ("eigenkeus")—ceremonie (waarbij de jonge vrouw zelf haar echtgenoot kiest, door hem (oorspronkelijk althans, volgens P.) een bloemenkrans om de hals te hangen, aangetoond dat wij hier te doen hebben met een oeroud gebruik van pre-arische, en volgens hem "austro-aziatische" origine. Wij kunnen deze laatste onderstelling laten voor wat zij is, feit is dat in geheel Z. O. Azië eenzelfde soort riton bestond, die in de verschillende streken maar betrekkelijk weinig afwijkingen vertoonden. Om en bij het nieuwe jaar, eventueel bij het begin van de lente, soms ook wel bij het begin van de herfst, verzamelden zich de jonge mannen en vrouwen, stelden zich op in twee rijen en wierpen elkaar een sjerp, een bal, een volant of een guirlande toe. Niet zelden eindigt het spel met cohabitatie van de paren die elkaar gevonden hebben ²⁷). Deze riton nu gaan regelmatig vergezeld van *beurtzangen*, zowel collectief als solo, die niet alleen bestaan in een dialoog van vragen en antwoorden, maar

²⁴) Zie o.a. *Friedreich, Geschichte*, 123 Alvismal; waar de vader van de bruid de eis stelt), 143 v. (het raadsel wordt aan de bruid opgegeven). Cf. ook het in zijn opzet merkwaardig aan het Simsonraadsel herinnerend verhaal dat *Wilken* en *Schwarz* meedelen, *Med. N. Z. G. XI* (1867). 390 vv.; over het raadsel van Simson zie o.a. *O. Eissfeldt in Z.A.T.W.*, 1910, 132 vv. ook *H. Torczyner*, *The riddle in the Bible*, in *Hebr. Union College Ann.*, Cin. (Ohio) I (1924), 125 vv.

²⁵) Trouwens ook by andere gelegenheden, als bijv. het kiezen van een nieuwe vorst, of het beproeven van een kroonpretendent. Op Hawaii was het raadsel het middel om de rang vast te stellen van een vreemdeling, vooral als deze aanspraak maakte op dezelfde eerbewyzen als de heer van het land (R. L. d. *Vorgesch.* XI, 28). Een Annamietisch gezantschap werd aan het hof te Peking d. m. v. raadsels op zijn "standing" onderzocht (Huizinga 186). Op Madagascar speelt het *hain-teni* ("puissance de la ou des paroles") een grote rol by allerlei gelegenheden, o.a. by debatten en rechtzaken. Het is een soort "poésie d'autorité" waarmee men een tegenstander overwint. Het heet ook *enkamantatra raadsel* of *fampanunwnana* (raadselvragen die een antwoord eisen), cf. *G. Ferrand*, in *Journ. Asiat.*, XIme série, t. 4 (1914). 151 vv.

²⁶) *J. Przyluski, Le prologue-cadre des Mille et une nuits et le theme du svaijamvara*, *Journ. Asiat.*, t. 205 (1924), 101-137

²⁷) *ibid.*, 112 vv.

vaak ook van *echte raadsels en oplossingen* ²⁸⁾. M. a. w. de manuele en de orale riten lopen parallel; ze hebben dezelfde betekenis. Het heen en weer gaan van de bal of van de sjerp, evengoed als het heen en weer gaan van de gezongen vragen en antwoorden is een vriendschappelijke strijd, maar tevens het weven van een band, een gemeenschap, waardoor de stroom des levens in beweging gezet, en actief gemaakt wordt. De verbinding met vruchtbaarheidsvoorstellingen is wel zeer duidelijk, wanneer men het geheel van de riten, en meermalen ook de inhoud van sommige liederen beschouwt ²⁹⁾; de relatie tussen de paren die elkaar gevonden hebben, is ook even vaak een zeer tijdelijke als een blijvende ³⁰⁾.

Ten slotte kan het raadsel een rol spelen in de *cultus*. Nergens ³¹⁾, is dat zo sprekend als in India, waar wij op tekstverzamelingen stuiten ³²⁾, die deels bestaan uit raadselvragen met oplossingen, deels soms ook uit min of meer obscene grappen en liederen, en die bij bepaalde offers de "Vorschriftmäßige Unterhaltung der Priester" vormen ³³⁾. Ze zijn een even belangrijk bestanddeel van de cultus als de gebeden en de offerformules, en ze worden in de brāhmanas verschillende malen gemotiveerd met de uitspraak dat de goden houden van het geheimenissen en het raadselachtige ³⁴⁾, van dat wat op verborgen wijze wordt aangeduid, terwijl ze een hekel hebben aan dat wat rechtuit wordt uitgesproken ³⁵⁾. De technische term, waarmee dit raadselspel wordt aangeduid, is *brahmodya*: " words (to be spoken) on brahman (or: being brahmaan") ³⁶⁾; termen als *vira-*, *ji-* e.a., die in verband het brahmodya gebruikt worden, tonen dat het opgeven van raadsels vaak werd opgevat als een strijd ³⁷⁾.

²⁸⁾ *ibid.*, 123 v. Cf ook *M. Granet. Fêtes et chansons anciennes de la Chine*, Paris 1919, 146 vv., 226, 261 vv. dialoog-zang handhaafde zich in onderscheiden landen langer dan de manuele riten, die vaak geheel of grotendeels verdwenen zijn *Przyluski* 125v.), en zijn wellicht mede daardoor vrijer gebruikt; de maleise *pantoens* bijv., die een lijnrechte voortzetting zijn van de oude dialoogzangen, zijn in het geheel nie meer gebonden aan bep. tijden, cf. *Encyclop. v. Ned. Indië*, 2 1919, s.v. *Pantoen en raadsel; Is tegenwoordig ook het Lainteni* (zie N. 25).

²⁹⁾ Cf. *Granet*, 1 c. 155 vv.; 269 v.

³⁰⁾ *Przyluski*, 1. c. 117.

³¹⁾ Slechts in het voorbijgaan moge hier gewezen worden op de raadselvorm van de Delphische orakels, die door Aristophanes dan ook als "griphoi" worden aangeduid (E. R. E. X, 770); op de "brief statements of an enigmatic kind", welke in de Eleusinia werden geuit door de hierophant, en waaraan de mystai "had to attach such meaning as they could" (E. R. E. IX, 78; op de raadsels bij de heilige maaltijd van het aan Dionysos gewijde Agrionia-feest (E. R. E. X., 770).

³²⁾ Bijv. de kuntapa-hymen in Atharvaveda XX, 127-136.

³³⁾ *Winternitz*, 1. c. 130.

³⁴⁾ *Satapathabrāhmana* VL, 1. 1. 2.; VII, 4, 1, 10 etc.

³⁵⁾ *Brhadāranijaka-upanisad* IV, 2, 2.

³⁶⁾ *Gonda*, Notes 58, die daar m. i. terecht Renou's mening (*Journ. Asiat.* t, 237 (1949), 14) afwijst, dat het woord brahman zelf de notie "raadsel" zou inhouden.

³⁷⁾ *Gonda*, Notes 59.

Op bepaalde momenten, wanneer een onderdeel van de vaak zeer ingewikkelde offerhandeling is afgesloten, en men zal overgaan tot het volgende onderdeel, is er een pauze, die gevuld wordt met dit "brahman-spreken"! Als bijv. bij het asvamedha, het paardoffer, de darmnetten van het paard en van andere bijkomende offerdieren zullen worden opgedragen (het hoogtepunt van het ceremonieel), dan zetten de vier hoofdpriesters zich neer bij de offerpaal, en er begint een raadseldialog. De reciteerpriester stelt vragen aan de offerpriester, die deze beantwoordt; dan is de beurt aan de offerpriester om vragen te stellen, en de ander antwoordt. Vervolgens geeft de brahmanpriester (die de leiding heeft van de gehele offerhandeling) raadsels op aan de zangpriester, en ten slotte deze laatste weer aan de brahmanpriester. Daarna volgt weer een geheel nieuwe serie vragen, waarbij ditmaal ook de offerheer wordt ingeschakeld. De inhoud van de vragen is voorval van kosmische aard; (begrijpelijk; het gaat immers over het brahman), bijv.: wie is het toch die zich eenzaam voortbeweegt? Wie is het toch die opnieuw geboren wordt? Wat is het middel tegen de koude? Wat is het grote zaadvat? (Antwoorden resp.: de zon, de maan, het vuur, de aarde)³⁸).

Deze reeks voorbeelden, waarin zo niet alle³⁹), dan toch wel de belangrijkste rituele verbanden waarin het raadselspel optreedt, de revue passeerden, is wel meer dan voldoende om te bewijzen dat het een gewichtige sociaal-religieuze betekenis heeft.

Daarmee wil echter niet ontkend zijn dat het raadsel in de culturen die boven ter sprake kwamen, tegelijkertijd óók amusement kan zijn. Het is bekend hoe bijv. de Grieken hun feestmaaltijden plachten op te luisteren met intellectuele genoegens, en dat daarbij ook het raadsel een belangrijke plaats innam, dat hun ook in zijn diepere betekenis geenszins onbekend was⁴⁰). Ook in de tegenwoordige, nog niet of weinig westers beïnvloede, culturen treffen wij dat aan. Wij zagen dat het raadsel bij verschillende afrikaanse stammen een rol speelt bij de initiatie, maar dat belet niet dat het ook in het gezelligheidsverkeer van allendag een gewaardeerde en graag beoefende tijdpassering is. Zo bijv. bij de A-Kamba, die er zich des avonds, als het werk gedaan is, en het nog te vroeg is om zich ter ruste te begeven, gaarne mee

³⁸) Voor de teksten zie *Renou*, 1. c. 22 vv.; cf. ook *W. Caland, Das Srautastura des Apastamba* III, 252 (Verh. Kon. Akad. van Wet. afd. Lett. N. R., deel XXVI, No. 4, Amsterdam 1928). Een ander voorbeeld ibid. 281 v.; aischrologie tussen priesters en vrouwen 248 v.

³⁹) De reeks zou gemakkelijk uit te breiden zijn met een aantal meer of minder uitzonderlijke gevallen waarin men zich op rituele wijze van het raadsel bedient; zo bijv. de *Ionouijroija*-ceremonie bij de Hurons (N. Amerika), om de boze geesten die een epidemie hebben veroorzaakt, uit te drijven; cf. *Frazer, Scapegoat*, 121.

⁴⁰) E. R. E., X 769; *Huizinga*. 1.c. 109; *Schultz, Rätsel a.d. hellen Kulturkreise*, passim.

bezig houden. Merkwaardig is daarbij de min of meer plechtige, formele inleiding, waarmee men het spel begint. De man die het raadsel zal opgeven, zegt: „grijp een raadsel”. Daarop antwoordt een van de anderen: „ik heb gegrepen”. Eerst dan geeft de vrager zijn raadsel op, en de antwoorder geeft de oplossing ⁴¹⁾. Dergelijke formele inleidingen vindt men bij tal van Bantuvolken ⁴²⁾, maar ook elders kent men dit gebruik ⁴³⁾. Zit hier nog een rest in van het oude rituele verband? Moeten wij het ons m.a.w. zó voorstellen, dat dit vrijere gebruik van het raadsel is ontstaan uit een ouder gebonden en echt-ritueel gebruik?

In zijn reeds meermalen aangehaalde werk begint Huizinga het hoofdstuk, waarin hij over het raadsel handelt, met de woorden: „De drift om zich de eerste te betoonen uit zich in zooveel vormen als de samenleving mogelijkheden biedt” ⁴⁴⁾. Het is deze drift die volgens de schrijver aan de wedkamp het aanzijn heeft geschonken. Om het even of men zich met elkander meet in lichaamskracht of behendigheid, dan wel in weten en scherpzinnigheid, - wij hebben hier te doen met een „ludiek - agonale activiteit” die wij in alle beschavingen, en in de archaische wel in een zeer opmerkelijke gelijkvormigheid, terugvinden, en die haar wortels heeft in de diepste lagen van de menselijke psyche ⁴⁵⁾.

Dit psychologische gegeven is voor Huizinga zozeer het een en het al, dat hij daarvoor alle andere elementen verwaarloost, althans geheel secundair acht. Een en ander komt wel heel duidelijk tot uitdrukking wanneer hij zegt, dat het spel van de mens die de hem bewust geworden orde der natuur „speelt” (Frobenius), „in wezen niet anders is dan een hoogere vorm van het *in den grond geheel gelijkwaardige kinderspel of zelfs het dierenspel*” ⁴⁶⁾. Of ook wanneer hij in de gewijde spelen waarin zich de kosmische verbondenheid uitdrukt en realiseert, niet anders constateert dan een „geestelijk element méér”, waarover hij nauwelijks iets anders weet te zeggen dan dat het „in een latere phase van de samenleving met het spel *verbonden is geraakt* . . . In het spel voegt zich *van lieverlede* de betekenis van een heiligen actus. *De cultus ent zich op het spel*. Het *spelen* op zichzelf echter was het *primaire feit*” ⁴⁷⁾.

Ik zou daartegenover in de eerste plaats willen opmerken, dat dit een constructie is die niet alleen onbewijsbaar is, maar die ook, geplaatst

¹¹⁾ G. Lindblom, *Kamba riddles, Proverbs and songs* (Archives d' études orientales publ. p. J. -A. Lundell, XX, 3), 2. ed. Uppsala 1934, 3.

⁴²⁾ *Meinhof, Dichtung*, 141.

⁴³⁾ *Kruijt*, Med N. Z. G. XXXIX, 142; *Thurnwald* in R. L. d. Vorgesch. XI 28 v.

⁴⁴⁾ Huizinga, 1. c. 155.

⁴⁵⁾ *ibid.* 156.

⁴⁶⁾ *ibid.* 26. (cursiv. van mij. O.)

⁴⁷⁾ *ibid.* (21), 27. (cursiv. als boven).

in het licht van bepaalde feiten, een zeer wankele indruk maakt. Het is op zichzelf al gevaarlijk, al te veel stellings te willen beweren over de archaische mens, van wie wij nu eenmaal niet zo heel veel af weten. Wij hebben dan ook *geen enkel bewijs* dat de rituele handelingen van die mens oorspronkelijk louter spel waren, en eerst „van lieverlede” een heilig karakter hebben gekregen, waarin zich „een geestelijk element meer” mengde.

Aan de andere kant echter hebben wij wel aanwijzingen dat reeds in de *allervroegste*, voor ons enigermate bereikbare, tijden dergelijke „spelende” handelingen kennelijk een *ritueel* karakter hebben gedragen ⁴⁸⁾. De mogelijkheid of waarschijnlijkheid dat de archaische mens ook „gespeeld” hebben kan (in onze zin van het woord), behoeven wij niet te ontkennen, maar wij kunnen ze hier gevoegelijk laten rusten. Waar het om gaat is iets anders, nl. dit, dat voorzover wij kunnen nagaan de mens *steeds* bepaalde handelingen heeft verricht als antwoord op het numineuze, dat zich aan hem openbaarde. Deze handelingen kunnen *naar de vorm* op ons de indruk maken van spel, maar zij zijn blijkbaar *van den beginne af* iets *anders* geweest dan het „vrije” spel; zij gebeuren niet als tijdpassering, maar uit innerlijke noodzaak.

In de tweede plaats wordt in Huizinga's betoog niet duidelijk, hoe hij zich de overgang van louter spel naar heilig spel eigenlijk voorstelt. Hoe heeft dat „van lieverlede zich invoegen van een heilige actus” plaats? En waar komt dat „geestelijk element meer”, waardoor het heilige spel zich van het andere onderscheidt, wel vandaan? Louter spel wordt toch niet tot heilig spel enkel en alleen door het feit dat een of twee generaties het telkens weer gespeeld hebben!

Maar bovendien zit er in de rituele handelingen een element dat Huizinga ten onrechte verwaarloos heeft, en dat zich direct verzet, naar het mij voorkomt, tegen de door hem aangenomen ontwikkeling. Verreweg de meeste van deze handelingen blijken *gebonden* te zijn aan bepaalde tijden, omstandigheden en gelegenheden (zo goed als het raadsel, dat immers ook tot deze „spelen” hoort). Een zeer groot deel van de riten bestaat uit *seizoenritten* ⁴⁹⁾, d.w.z. ze worden voorgeschreven door zekere gebeurtenissen of veranderingen in de natuur. Zij onderscheiden zich daardoor wel degelijk van het louter-spel dat plaats hebben kan waar en wanneer de mens „er maar lust in heeft”, omdat het immers „eerst en bovenal een *vrije* handeling” is ⁵⁰⁾. Al-

⁴⁸⁾ Bijv. de schedel- en beendrenopstellingen van de holenbeerjagers in het oud-palaeolithicum, cf. *J. Maringer S. V. D., De godsdienst der praehistorie*, Roermond 1952, 75 vv.

⁴⁹⁾ Vgl. de overal verbreide voorjaarsfeesten. Seizoenritten ook reeds in de praehistorische tijden, zie *Maringen*, 1. c. 117.

⁵⁰⁾ *Huizinga*, 1. c. 11 (cursiv. van H.)

weer is de vraag: waar komt deze gebondenheid aan het seizoen, die essentieel is voor deze riten, vandaan? Kan men zich redelijkerwijze voorstellen dat het louterspel hier primair is, en dat er zich pas langzamerhand een diepere betekenis (en daarmee eventueel ook de gebondenheid aan het seizoen) aan vast heeft gehecht?

Het komt mij voor dat t.a.w. deze en dergelijke riten de zaak precies omgekeerd ligt dan Huizinga poneert, nl. dat niet in een later stadium een bepaalde voorstelling "verbonden is geraakt" aan het oorspronkelijk vrije spel, maar dat integendeel het (rituele) spel zijn ontstaan te danken heeft aan een bepaalde beleving; dat het m.a.w. een reactie is op een indruk die de mens van buiten af heeft ontvangn. Juist daarin ligt een van de belangrijke verschillen tussen spel en rite. ⁵¹⁾

Zijns ondanks geeft Huizinga feitelijk toe, dat ook hijzelf niet alles gezegd acht, wanneer hij zijn uiteenzetting over het raadsel op de boven geciteerde wijze begint. Na over de psychische grond van het ludiek-agonale gesproken te hebben, wijst hij nl. even verder ⁵²⁾ op het feit dat voor de vroege mens "iets kunnen en durven macht beteekent, maar iets weten beteekent toovermacht. . . Want voor hem staat eigenlijk alle kennis in directe relatie tot de wereldorde zelf. De geregelde loop der dingen, door de goden beschikt en bepaald, door dun cultus in stand gehouden, . . . wordt door niets zoozeer behoed als door het weten der menschen omtrent den oorsprong der wereld. *Dus wedijvert men bij de heilige feesten in zulk weten, want in het uitgesproken woord wordt de werking der wereldorde levend*" (cursiv. van mij, O.). Inderdaad — maar wanneer men het zó zegt, dan moet men ook toegeven dat een dergelijke wedkamp in weten zijn wortels niet alleen maar heeft in de ludieke-agonale aanleg van de menselijke psyche, maar ook nog in iets anders, nl. in de wijze waarop *de wereld zich aan de mens voortdoet*, en in de wijze waarop *hij die wereld staat*.

Voor de mythische beleving is de gang van zaken in de natuur niet iets dat "vanzelf" geschiedt en dat "vanzelf" spreekt. Het regelmatig op en onder gaan van de zon, de fazen van de maan, de gang van de sterren, de wisseling der seizoenen, — dat alles is méér dan de werking van een stipt lopend uurwerk. Het is de openbaring van een *wil* die dit alles in stand heeft gezet, van een *macht* die dit alles voortstuwt; of zelfs ook van méér dan één wil, en van meer dan één macht. De kosmos is het toneel van een eeuwige *strijd*, waarin beurtelings de ene en de andere macht het winnen. De zon is een held die elken mor-

⁵¹⁾ Zie o.a. *Ad. E. Jensen*, in *Paideuma* II, 1942, 124 vv.; *dez.*, *Mythos und Kult bei Naturvölkern*, Wiesbaden 1951, 61 vv.; ook *W. Schmidt*, *Spiele, Feste, Festspiele*, in *Mythe, Mensch und Umwelt*, Jubileumsausg. des Frobenius-Institutes, Bamberg 1950, II vv.

⁵²⁾ *Huizinga*, I, c. 156

gen de macht van de duisternis overwint; de maan wordt telkens weer opgegeten of gedood door een vijand, maar herstelt zich ook steeds weer; de winter is een demon die de aarde doet verstijven en gedurende een tijd oppermachtig heerst, maar straks wordt hij verjaagd door de zegevierende jonge koning, de voorjaaron. *Tenminste wanneer ook de mens, de menselijke gemeenschap, zijn rol in dit grote drama weet mee te spelen; wanneer hij de riten verricht, die een afspiegeling zijn van wat in de oertijd is geschied, toen deze orde is ingesteld, en die deze oertijd weer actueel en present maken. De mens is niet alleen maar toeschouwer bij wat er in de kosmos gebeurt, hij heeft zijn plaats midden in het drama en hij helpt mee bij het gebeuren. Hij "viert" niet alleen de lente, hij draagt er door zijn riten werkelijk toe bij dat de lente het wint van de winter* ⁵³). Bijzonder duidelijk wordt, het belang van op hun tijd uitgevoerde riten geïllustreerd door een passage uit het chinese "Boek der Riten", het Li-tsjj: "Indien in de tweede maand der lente de regels voor de zomer zouden worden in acht genomen, dan zouden de regens niet op tijd komen, kruiden en planten zouden voortdijg verwelken, en de staten in voortdurende vrees verkeren; indien de regels voor de herfst zouden worden in acht genomen, zouden er zware epidemieën heersen onder het volk, hevige winden en stortbuien zouden komen, onkruid zou welig tieren; indien de regels voor de winter zouden worden in acht genomen, zouden overstromingen rampen veroorzaken, sneeuw en rijp zouden vallen en het eerste zaad zou niet opkomen" enz. ⁵⁴). Of ook dit: "Om de koude te doen ophouden offerde de koning op een dag in de tweede lentemaand aan de Koudewachter een zwart offerdier en zwarte gierst (zwart is de kleur van de winter), hij schoot doornhouten pijlen af met een boog van perzikhout, en, nadat het vertrek was geopend, waar de Koude bij het invallen van de winter was opgesloten geweest, werd deze uitgeleide gedaan onder het slaan op aarden trommels" ⁵⁵).

Zo is het dan ook geen wonder dat tal van riten regelrecht het karakter dragen van een *strijd*: bij allerlei gelegenheden worden spiegelgevechten gehouden, waarin de overwinning van een der partijen de zegespraal der gode machten *representeert* en *realiseert*, en aldus het heil voor de gemeenschap bewerkstelligt ⁵⁶). Een onderdeel van de grote processie in de Osiriscultus bij Abydos was het gevecht tussen de volgelingen van die God en de partijgangers van zijn tegenstanders ⁵⁷). De Eleusinia laten nog een oude strijdrite doorschemeren tussen de

⁵³) Cf. G. van der Leeuw, *De primitieve mensch en de religie*, Groningen 1937, 90, 106; dez. in: *Godsdiensten der wereld*², I (Amsterdam 1948), 29 vv.; M. Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris 1949, 332 vv.

⁵⁴) Cf. J. J. L. Duyvendak, *De godsdiensten van China*, in *Godsd. d. Wereld* L. 479; (cursiv. v. mij, O.)

⁵⁵) *ibid.* 480.

⁵⁶) *Huizinga*, 1. c. 83.

⁵⁷) Cf. o.a. H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, Chicago 1948, 203v.

oogsters in de Rharische vlakte ⁵⁸). Bekend zijn de lijken spelen, eveneens echte spiegelgevechten, bij de dood van een der Homerische helden ⁵⁹). Bij welke gelegenheid ook uitgeoefend en op welk speciaal doel ook toegespitst, de achtergrond is steeds de kosmische strijd, waarna de menselijke gemeenschap deelneemt om de goede machten tot overwinning te helpen ⁶⁰). Ethisch verdiept vinden wij deze gedachte in de godsdienst van Zarathustra, waarin het gehele leven een heilig, ritueel deelnemen is aan de strijd tussen de goede en de kwade machten ⁶¹).

Het komt mij voor dat de zin van het rituele raadselspel eerst en vooral *van hier uit* moet worden verstaan. *Het raadselspel is één van de vele vormen van strijd, waarin en waardoor de mens deelneemt aan de kosmische strijd* en tot een gunstige uitslag daarvan bijdraagt.

Dat het raadselspel een *strijd* is, zagen wij reeds aan verschillende van de bovengenoemde voorbeelden, die gemakkelijk te vermeerderen zijn. Vaak is het een zō ernstige aangelegenheid dat er voor de verliezer het leven mee gemoeid is ⁶²). Aan de andere kant valt het op, dat wij het raadsel zeer dikwijls *juist bij dezelfde gelegenheden* zien optreden *als waarbij spiegelgevechten en andere wedstrijden* gehouden worden: bij seizoenriten, bij dodenwacht en begrafenissen, bij epidemieën e.d. Dit wettigt het vermoeden dat dit spel dezelfde zin heeft als die andere rituele handelingen, m.a.w. dat met het raadselspel eveneens beoogd wordt de gang van zaken in de *kosmos* te *beïnvloeden* in de goede, de gewenste richting. Dat vermoeden wordt nog versterkt, wanneer wij zien hoe opvallend groot het aantal raadsels is dat zich bezighoudt met kosmische verschijnselen en voorstellingen. Ja men kan zeggen dat "many so-called riddles were, at least originally, no riddles proper, but a concise résumé of a mythological or cosmological doctrine or tradition", waardoor het duidelijk wordt hoe vele oude "raadsels" van de Slaven, de Grieken, de Germanen, de Indiërs "wahre Welträtsel" zijn, "die die grossen kosmischen Vorgänge betreffen, derer Auflösung, wenn auch auf anderem Wege, sonst der Mythus versucht" ⁶³).

Inderdaad is er een nauwe samenhang tussen het raadsel en de

⁵⁸) Cf. *J. G. Frazer, Spirits of the corn and of the wild*, I. London 1912, 74v.

⁵⁹) Ilias XXIII, 257 vv. (Patroclus); XXIII, 630 vv. (Amarynkeus); Odys. XXIV, 85 vv. (Achilles); cf. ook *E. Rohde, Psyche*, Tübingen 1925, 19 vv.

⁶⁰) Cf. *W. B. Kristensen, Over de godsdienstige beteekenis van enkele oude wedstrijden en spelen*, Theol. Tydschr. N. R. 2 (44) 1910.

⁶¹) *Van der Leeuw, Phaenomenologie der Religion*, Tübingen 1933, 571 v.

⁶²) Zowel voor het "strijd karakter" van het raadsel als voor het "halsraadsel" zie men o.a. *Schultz, art. Rätsel* in Pauly-Wissowa (II R. I, I, 70v.; *Thurnwald, art. Rätsel* in R. L. d. Vorgesch. XI, 2; *Fried eich*, I. c. 70 vv.; *E. R. E. X. 769*.

⁶³) *Gonda, Notes 61*, met citaat uit *Schrader-Nehring, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde II*, Berlin-Leipzig, 1929, 211.

mythe ⁶⁴); zij spreken dezelfde taal: de wind en de nevels zijn levende wezens, de wolken zijn "koeien", in het duitse volksraads-¹ evengoed als in de Rigveda, dag en nacht zijn zusters die gelijktijdig hun kinderen — zon en maan — bewaken, enz. ⁶⁵). De mythische beleving van de wereld vindt haar neerslag in de beelden-taal, waarvan ook het raadsel zich bedient. Daarom is het raadsel ook bij uitstek geschikt om het heilige kosmologische weten op verholde wijze uit te drukken: het is alleen voor ingewijden verstaanbaar ⁶⁶).

Zulk weten is echter geen theoretisch weten; het is een *macht*, waardoor men de kosmos beïnvloeden kan. Dat betekent niet alleen dat men door dit weten beschikt over de handelingen die men doen, en de formules die men spreken moet, maar reeds het *feit* dat men "weet" betekent macht. En door het uitlokken en het uitwisselen van "weten", dus door het stellen en beantwoorden van raadsels, *produceert* men a.h.w. weer nieuw weten, dus nieuwe macht. Zoals de boven aangehaalde spiegelgevechten niet alleen door de overwinning van een der beide partijen bijdragen tot het gewenste resultaat, maar ook reeds door de *daad* van het vechten zelfmacht produceren. Zo ook het raadselspel of de raadselwedstrijd. Ik herinner slechts aan het aan de Toradjas ontleende voorbeeld: gelijk het raadsel de oplossing in zich draagt, draagt de rijsstengel de aar in zich; zoals de eerste "er uit" komen zal, zo zal ook de tweede "er uit" komen.

Het gaat in het raadselspel, mogen wij na het bovenstaande wel zeggen, om het *realiseren van macht* door middel van een rituele (wed)strijd in weten en in woorden, op geheel dezelfde wijze als waar op men ook door andere agonale handelingen macht kan realiseren. De aanleiding tot zowel de agôn in weten als de agôn in behendigheid bijy. ligt in beide gevallen *minstens evenzeer in* de mythische *visie op de kosmos*, in de "strijd" tussen dag en nacht, hitte en koude, regen en droogte, leven en dood, welke de mens met zijn ritën behoort mee te strijden, als in de psychische *aanleg* van de mens zelf. "Der Wettstreit in den

⁶⁴) Reeds *F. Max Müller* wees daarop in zijn *Contributions to the Science of mythology I*, London 1897, 85 vv.; of. ook *Schultz, R. a. d. Hell. Kult. kr.* II, 86 vv.; een formele overeenkomst is ook deze dat het vertellen van mythen en het opgeven van raadsels o. o. onder eenzelfde tabu liggen.

⁶⁵) *T. Andrae, s. v. Rätsel* in *R. G. G.* 2 IV, 1685.

⁶⁶) Het raadsel als herkenningsteken van de tot de gemeenschap behorenden, cf. *Thurnwald, R. L. d. Vorgesch.* V, 265; XI, 28; *Schultz* in *Pauly-Wissowa* (69). Vgl. ook de vragen die aan de doden worden gesteld by hun aankomst in het hiernamaals, *Schultz, I. c.* 78 (India); in Egypte wordt de dode niet overgezet door de veerman, als hij de namen van de onderdelen van de boot niet kent, en niet doorgelaten door de poortwachter als hij de onderdelen van de poort niet noemen kan, *Dodenboek C.* 125.

Spielen ist immer ein Abbild der Lebenswette, des Kampfes zwischen Leben und Tod" ⁶⁷⁾.

Ten slotte nog een paar opmerkingen.

1. Een verstaan van het raadselspel van uit het rituele meehelpen in de kosmische strijd sluit geenszins de erkenning uit, dat het raadselspel een complex verschijnsel is, waarin nog verschillende andere elementen een rol (kunnen) spelen. Wanneer door dit spel een realisering van macht plaats vindt, dan hangt dit bijv. zeker ook samen met de voorstelling van de magische macht van het gesproken woord: datgene waarover men spreekt, dat wat men "noemt" komt eo ipso tot aanzijn. Iets spreken of iets (met de handen) doen, komt op hetzelfde neer. Anderzijds zal aan het in raadselen spreken over de kosmische machten ook niet vreemd zijn de tendens om de "ware" naam van de machten op de een of andere manier te omschrijven, deels om geen "ontlading" tweeweg te brengen, deels om het geheim geheim te laten. ⁶⁸⁾.

2. Even zelden als andere cultuurelementen zullen wij het raadselspel aantreffen als onmiddellijke "Ausdruck" van een mythische beleving en de daarbij aansluitende levenshouding. In verreweg de meeste gevallen vinden wij het in het stadium van "Anwendung" (Frobenius): de levende achtergrond is goeddeels verbleekt of zelfs geheel vergeten, en het raadselspel is een (soms heel groot) eind op weg, amusement te worden. Dat wij niettemin gerechtigd zijn, een *rituele oorsprong* aan te nemen, bleek ten eerste reeds eerder uit het feit dat in tal van gevallen het raadselspel gebonden is aan bepaalde tijden en gelegenheden, evengoed als dat met allerlei andere ritën het geval is. Het wordt ten tweede zeer waarschijnlijk gemaakt, in bepaalde gevallen, doordat het tegenwoordige gebruik niet bevredigend uit zichzelf is te verklaren. Bij de Toboengkoe is het, volgens een reeds geciteerde mededeling van A. C. Kruyt, gebruik dat zij die de wacht houden bij de dode, zich *den tijd korten* door elkander raadsels op te geven". Dat wij hier te doen hebben met een gebruik waarvan de oude, rituele zin is afgesleten, is onmiddellijk duidelijk, wanneer wij de vraag stellen: waarom wordt dat juist bij *deze* gelegenheid gedaan; en waarom juist *raadsels*, en bijv., *geen verhalen* om de slaap te verdrijven? De vraag of hier bij de Toboengkoe zelf oorspronkelijk een rituele betekenis achter gelegen heeft of dat zij het gebruik misschien van elders hebben overgenomen, maar zonder de

⁶⁷⁾ Van der Leeuw, *Phaen.* 353.

⁶⁸⁾ Cf. H. W. Odbink, *De magische beteekenis van den naam, inzonderheid in het oude Egypte*, Amsterdam 1925, passim. Frazer, *Scapagoat* 121 N. 3. meent dat "perhaps enigmas were originally circumlocutions adopted at times when for certain reasons the speaker was forbidden the use of direct terms".

rituele betekenis, kunnen wij geheel laten rusten; hetzij bij die stam zelf, hetzij bij een naburige. *moet* deze vorm van dodenwacht de zin hebben gehad van een rite die aan de dode of aan de achtergeblevenen, of aan beide, ten goede kwam.

3. Dat er ook in het echt-rituele raadsel van meet af een element van "spel" gelegen heeft, behoeven wij allermint te ontkennen. Het ligt zelfs voor de hand. Het spel is de uitdrukkingsvorm bij uitstek van de primitieve mens, waarin hij uitspreekt zijn bewustwording van de omringende wereld, zijn antwoord er op en zijn verbondenheid er mee. Wanneer miss Harrison zegt dat de primitieve mens overal ter wereld danst, waar wij zouden bidden en lofzangen ⁷⁰⁾, dan zou men met een variant daarop kunnen zeggen, dat de primitieve mens speelt, wanneer wij zouden bijbellezen of kerkgaan. In en door zijn spel zoekt en verkrijgt hij contact met de machten, met de diepste werkelijkheid; in en door zijn spel bemachtigt hij zich zelfs van die werkelijkheid en geeft het leven vorm naar zijn wil. Maar daardoor is het maar zeer zelden, en in oorsprong misschien nooit, "spel" in onze zin van het woord: het is werk en genoegen, sport en cultus, rite en magie in énen ⁷¹⁾.